

Kenellä on oikeus kasvattaa? Kenellä velvollisuus?¹

Juha Hämäläinen

Arvoisat kuulijat!

Keskityn esityksessäni siihen, miten Snellman käsittelee Valtio-oppi-teoksessaan kasvatusta, erityisesti perheen, kansalaisyhteiskunnan ja valtion rooleja kasvatuksessa. Esityksen loppupuolella kiinnitän tarkastelua nykypäivän kasvatustilanteeseen. Otsikon kysymys kasvatusoikeudesta koskettaa moninaisesti perus- ja ihmisoikeuksia, kansalaisten ja julkisen vallan suhdetta, perheen yksityisyyttä, uskonnonvapautta ja lapsen oikeuksia.

Kreikan suurista valtiofilosoifeista alkaen ihmiskunnan suuret ajattelijat ovat ymmärtäneet, että yhteiskunnan tulevaisuus riippuu ratkaisevasti siitä, miten kasvatusta on järjestetty. Tämän ymmärsi myös Snellman, joka oli sekä valtio- ja moraalifilosofi että kasvatustilanteen ja -teoreetikko. Hänen ajattelunsa oli sillä tavoin kokonaisvaltaista, että yksittäiset aiheet, kuten kasvatusta, tulevat ymmärrettäviksi osana kokonaisuutta, maailmankuvan ja yhteiskunta-ajattelun kokonaistaustaa vasten. Laaja-alaisuus luo Snellmanin ajatteluun tiettyä ajattomuutta. Sen kautta hänen näkemyksillään on merkittävää kaikkopohjaa myös nykypäivän kasvatustilanteeseen.

Kysymykseen siitä, kenellä on oikeus kasvattaa, poliittisen filosofian edustajat ovat antaneet erilaisia vastauksia. Platon esimerkiksi katsoi, että valtion yhtenäisyyden turvaamiseksi tuli huolehtia siitä, että kasvavasta sukupolvesta varttuu valtiolle lojaaleja kansalaisia, ja että ainakin yhteiskunnan turvallisuudesta vastaavien luokassa lapset tuli ottaa jo pieninä

¹ Esitelmä Tutkijoiden ja kansanedustajien seuran Tutkas ja Snellman-instituutin 17.10.2017 järjestämässä seminaarissa otsikolla J. V. Snellmanin Läran om staten nykypäivässä.

kasvatettaviksi valtion laitoksiin ”niin ettei kukaan isä tiedä, kuka hänen lapsensa on, eikä kukaan lapsi, kuka hänen isänsä on”. Platonin oppilas Aristoteles puolestaan näki asian päinvastoin. Hän katsoi, että luonteenhyveissä harjaantuneet kansalaiset ovat toimivan yhteiskuntaelämän tae ja valtion etu ja että kansalaisten lojaalius valtiolle turvataan parhaiten, jos vanhempien annetaan kasvattaa lapsensa, koska vanhemmat luonnostaan rakastavat lapsia toisin kuin ammattikasvattajat ja lapset harjaantuvat luonteenhyveissä parhaiten, jos saavat kasvaa rakkauden ilmapiirissä.

Kysymyksessä kasvatusoikeudesta Snellman edusti yksiselitteisesti aristoteelista linjaa. Hänelle ”lasten kasvatus sanan laajimmassa merkityksessä on perheen ylin intressi”, ”ei vain vanhempien oikeus ja velvollisuus” vaan myös ”toimintaa, jota ilman perhe ja avioliiton siveellisyys eivät voi säilyä”. Snellman katsoi, että ”jos vanhemmat luovuttavat lasten kasvatuksen kokonaan vieraisiin käsiin, perheside on kirvonnut”, ja havainnollisti asiaa toteamalla, että ”lastensa kasvatuksen pelkällä rahalla hoitavat vanhemmat voi korvata kellä tahansa yhtä varakkailta henkilöillä – tai valtiolla siinä tapauksessa, että kaikki vanhemmat tekisivät samoin”. Hän kutsui tätä ”siveellisen hengen rappeutumiseksi” ja ”perheen turmeltumiseksi”, joka heijastuisi väistämättä myös valtioon ja jota valtion on pyrittävä vähentämään lainsäädännöllä.

Snellman ymmärsi kasvatuksella erityisesti lapsen ohjaamista hyviin tapoihin, yhteiskunnan tapakulttuurin osallisuuteen, uskonnolliseen ja moraaliseen vakaumukseen, kasvuun moraaliseksi persoonaksi. Hän puhui kasvatuksesta lapsen oikeudentajua rakentavana toimintana, alaltaan laajempänä kuin pelkkä tietopuolinen opetus. Kasvatus ei ole vain ulkoisten käytöstapojen opettamista ja tietojen jakamista vaan huolehtimista ”todellista isänmaallisuutta” ja ”siveellistä tahtoa” rakentavasta lapsen henkisen minuuden kehittymisestä. Tästä Snellmanin mukaan vastaavat ensisijaisesti lapsen vanhemmat, ja hän katsoi, että näin perheissä luodaan kansalaismoraalin ja kansalaisten oikeustajun perusta. Kansalaisyhteiskunta ja valtio rakentavat kasvatustoimintansa tälle perustalle.

Sivistys yksilön ja kansakunnan itsekasvatuksena kuuluu läpitukevasti Snellmanin ajatteluun. Se on myös Valtio-oppi-teoksen kantava teema. Itsekasvatus on paitsi jokaisen ihmisen ja kansakunnan luovuttamaton oikeus myös olemisen tapa ja mahdollisuus. Näkemykseni mukaan tämä antropologia on historiallisesti Suomen henkisen itsenäisyyden pohjana. Siihen kulminoituvat sivistysliopistoate, perinteinen koulutuspoliittinen ajattelu ja lopulta Suomen kehittyminen sivistys-, oikeus- ja hyvinvointivaltioksi.

Kasvatus on ikään kuin henkisen viljelyn alkutuotanto. Siinä missä tapa- ja uskomuskasvatus on ensisijaisesti perheen tehtävä, kuuluu tietopuolinen sivistystehtävä koulujen ja muiden oppi- ja kasvatustieteiden ylläpitona valtiolle. Valtion tehtävänä on myös luoda perheille parhaat mahdolliset edellytykset toteuttaa lastenkasvatustehtävää. Kyse on yhteiskuntajärjestyksen moraalisen pohjan historiallisesta luomisesta sukupolvi sukupolvelta.

Joskus kuvitellaan, että yhteiskuntajärjestys on kuin vientituote, joka voidaan tuosta vain siirtää maasta toiseen. Joskus tätä yritetään jopa väkipakolla. Snellmanilaisittain kyse on perustavasti virheellisestä ajattelutavasta, jossa ei ole ymmärretty, että yhteiskuntajärjestys rakentuu kansakunnan henkisenä luomuksena, yksilöllisistä kasvuprosesseista koostuvana kollektiivisena kasvuprosessina, jonka perusta on kasvatuksessa ja jossa syntyy yhteisesti jaettu näkemys oikeasta ja väärästä, kanssakäymisen pelisäännöistä, yhteisistä tavoista ja uskomuksista. Valtiossa tämä kansakunnan moraalinen tietoisuus jäsentyy lopulta yhteiskuntajärjestystä määrittäväksi ja yhteiskuntaelämää ohjaavaksi lainsäädännöksi.

Kansakunnan on ikään kuin kasvettava ja kasvatettava itsensä siihen yhteiskuntajärjestykseen, jonka sen lainsäädäntö sitten tuo ilmi. Demokratian, sosiaalisen hyvinvoinnin ja tasa-arvon periaatteet ja ylipäättään sivistys- ja oikeusvaltioajattelu ja muut vastaavat yhteiskuntajärjestyksen elementit, joita länsimaissa on totuttu laajalti arvostamaan ja joita suomalaisenkin yhteiskunta erityispiirteineen ilmentää, vaativat ylisukupolisista kasvatuksesta ja itsekasvatuksesta muodostuvan henkisen perustan. Siinä kukin yhteiskunnan jäsen tulee omassa yksilöllisessä kasvuprosessissaan osalliseksi tästä henkisestä perustasta ja hänen yksilöllinen tahtonsa kiinnittyy kansakunnan laeissa konkretisoituvaan kollektiiviseen tahtoon. Tästä syntyvät lainkuuliaisuus, isänmaanrakkaus ja yleensäkin se, mitä Snellman kutsuu siveellisyudeksi, elämäntapa, jossa yksilön henkilökohtainen elämänpiiri saa yleisen merkityksen osana yhteiskunnan kokonaisuutta.

Nykypäivän perspektiivistä on kiinnostavaa tarkastella Snellmanin näkemystä lainsäädännön kansallishenkisestä perustasta kansainvälisen oikeuden ja kansainvälisten sopimusten ja instituutioiden näkökulmasta. Viitataan tähän vain lyhyesti, vaikka kyse on varsin olennaisesta seikasta sekä teoreettisesti että käytännön poliittisen toiminnan kannalta. Valtioiden sopimukseen perustuvat kansainväliset säädökset ja organisaatiot ilmentävät maailmanyhteisön tai jonkin suppeamman ylikansallisen kokonaisuuden pyrkimystä määritellä yhteisiä pelisääntöjä. Ihmisoikeuslain-

säädäntö, lapsen oikeuksien sopimus, kansainvälinen humanitaarinen oikeus ja muut vastaavat kansainväliset periaatteet ovat tunnetuimpia esimerkkejä. Valtiot ovat omaksuneet näitä periaatteita laajalti lainsäädäntöönsä. Kumoaako tämä snellmanilaisen kansakuntakeskeisen oikeusajatelman?

Kokemus osoittaa ja lienee realistista ajatella, että yksittäisten valtioiden toiminnassa kansainväliset sopimukset ovat voimassa niin kauan kuin poliittista tahtoa riittää, ja kun poliittinen tahto loppuu, ne joutavat roskakoriin. Yleensä kriteerinä on se, miten niiden katsotaan palvelevan valtion etua ja ilmentävän valtion oikeuskäsitystä. Jos niiden ei katsota olevan sopusoinnussa oman yleistahdon kanssa, niiden ei katsota myöskään sitovan valtiota poliittisesti. Niistä irtaudutaan ja jopa niiden rikkomista saatetaan pitää oikeutettuna. Siten myös kansainvälinen oikeus saa yksittäisen valtion tasolla oikeutuksensa siitä, että se vastaa kansalaisten ymmärrystä oikeasta.

Snellman sanoisi, että se lähtee perheestä. Hän korosti perheen kasvatusoikeutta ja -velvollisuutta ja piti tapa- ja uskomuskasvatusta ensisijaisesti perheen tehtävänä sekä katsoi tietopuolisen sivistystehtävän kuuluvan yhteiskunnalle. Snellmanin kuvaus valtion roolista tuo mieleen luterilaisen opin elämän kahdesta valtapiiristä, jossa valtio toteuttaa maallisen valtapiirin alueelle kuuluvaa tehtävää. Yhteiskunta ei voi korvata perhettä, ainoastaan jatkaa omaa kasvatustehtäväänsä siitä, mihin perhe on yltänyt. Perhe toteuttaa kasvatustehtäväänsä itsenäisesti valtion suojeluksessa. Valtiolla on velvollisuus luoda perheille edellytyksiä kasvatustehtävän toteuttamiseen mutta ei oikeutta tarpeettomasti puuttua siihen.

Yhteiskuntajärjestyksessä perhe, kansalaisyhteiskunta ja valtio ovat kolme yhteiselämän perusmuotoa, jotka kietoutuvat toisiinsa siinä, mitä Snellman kutsuu siveellisyydeksi. Kasvatuksen tarkoituksenmukainen järjestäminen yhteiskunnassa koskee näiden keskinäistä työnjakoa. Snellmanin mukaan tämä vaatii kunkin yhteiselämän muodon ja niissä toteutuvan siveellisyyden erityisluonteen ymmärtämistä. Perheessä siveellisyys ilmenee perheenjäsenten keskinäiseen rakkauteen perustuvana lastenkasvatuksena, kansalaisyhteiskunnassa kansalaisten lainkuuliaisuutena ja valtiossa kansallishenkenä.

Immanuel Kantin tavoin Snellman katsoi, että ihminen tarvitsee tulla kasvatetuksi ja tulee varsinaisesti ihmiseksi kasvatuksen avulla. Ihminen on *homo educandus*. Kasvatuksessa lapsi – ja kollektiivisesti kasvava sukupolvi – tulee osalliseksi oman kulttuuripiirinsä arvo- ja uskomusjär-

jestelmästä ja muodostaa käsityksensä siitä, mikä elämässä on tärkeää ja tavoiteltavaa, oikein ja väärin. Tämä tapahtuu lähtökohtaisesti perheessä primaarisosialisaationa ja laajenee lapsen varttuessa kodin piirin ulkopuolelle kansalaisyhteiskunnassa toteutuvaksi sekundaarisosialisaatioksi ja tiedollisen sivistyksen myötä kiinnittyy lopulta ihmiskunnan yhteiseen kulttuuriperintöön. Valtio yleistä hyvää toteuttavana siveellisyyden muotona turvaa kasvatuksen ja sivistyksen tarkoituksenmukaisen toteutumisen yhteiskunnassa.

Suomalaisessa kasvatustieteessä on lähdetty johdonmukaisesti siitä, että julkisen kasvatustoiminnan – varhaiskasvatuksen, koulun ja koulun ulkopuolisen nuorisokasvatuksen – tulee tukea kotia sen kasvatustehtävässä. YK:n ihmisoikeuksien julistus ja Euroopan ihmisoikeussopimus ilmaisevat vanhempien oikeuden vakaumuksensa mukaiseen kasvatukseen myös yhteiskunnan laitoksissa. Periaate on kirjattu myös kansainväliseen lapsen oikeuksien sopimukseen. Suomen uusi varhaiskasvatustalaki vuodelta 2015 ja peruskoulun opetussuunnitelma vuodelta 2014 korostavat kasvatuskumppanuutta vanhempien kanssa. Tämä kaikki on Snellmanin linjan mukaista.

Nykypäivän monikulttuurisessa Suomessa perheen ja julkisen vallan oikeuksien ja vastuiden rajat lasten tapa- ja uskontokasvatuksessa ovat häilyviä ja niiden oikeudellinen sääntely on haasteellista. Katsomusten ja tapojen kirjoon liittyy sekä yleiskasvatuksellisia että lastensuojellisia näkökohtia, jotka koskevat perheen ja julkisen vallan oikeuksia ja velvollisuuksia, samoin lapsen oikeuksia. Hallinto-oikeuksissa käsitellään mitään erilaisimpia yksittäistapauksia, joissa vanhemmat ovat tyytymättömiä julkisen vallan toimintaan.

Otan lopuksi esille yhden ajankohtaisen teeman suomalaisesta kasvatustieteestä. Opetushallituksen vuosi sitten uudistamissa varhaiskasvatuksen suunnitelman perusteissa uskontokasvatusta on korvattu katsomuskasvatuksella. Ajatuksena on perehdyttää lapsi katsomusneutraalisti erilaisiin elämäntieteellisiin perinteisiin ja tapoihin. Provosoivana kommenttina uudistukseen voisi todeta, että kun katsomuksista tehdään pelkkää pään tietoa, etäännyttään varsin kauaksi snellmanilaisesta näemyksestä, jossa olennaista on lapsen henkinen kiinnittyminen oman kulttuuripiiriin tapoihin ja uskomuksiin.

